

Aleš Gabrič

Sprememba kulturnopolitične usmeritve po informbirojevskem sporu

Po prevzemu oblasti med 2. svetovno vojno so začeli vodilni jugoslovanski komunisti na vseh področjih življenja posnemati sovjetski sistem družbene ureditve. Pri tem so pozabljali na posebnosti na različnih koncih sveta in na različno že doseženo civilizacijsko in kulturno stopnjo razvoja in na povsem običajno navado ljudi, da vsi ne morejo živeti po enakih načelih, še posebej če so ta prenešana iz nekega drugega okolja, od ljudi z drugačnimi navadami in kulturo.

Toda vse to jugoslovanskih voditeljev ni motilo. Nova politična elita je od vseh državljanov zahtevala, da se obrnejo proti Vzhodu, k izkušnjam prve socialistične države in da prevzamejo njeno družbeno ureditev. Presajanje sovjetskega socialističnega modela na jugoslovanska tla je spremljal močan propagandni stroj s prevajanjem najpomembnejših teoretskih del sovjetskih politikov v jezike jugoslovanskih narodov. Med ostalim so bili prevedeni tudi najpomembnejši kulturnopolitični teksti o teoriji socialističnega realizma. V Jugoslaviji je tako kot v Sovjetski zvezi niso razumeli le kot estetsko teorijo, temveč kot načelno stališče v odnosu kulture in politike, umetnosti in ideologije, posameznega kulturnega ustvarjalca nasproti kolektivu.

Posnemanje vsega, kar prihaja od velikega slovanskega brata, so v Jugoslaviji morda še najtežje sprejemali v predelih, ki so bila tradicionalno kulturno povezani s srednjeevropskim germanskim prostorom, lažje pa v pravoslavnih predelih države, ki so bili že v preteklosti bolj navezani na Rusijo in so v močni Rusiji od nekdanj videli svojega prijatelja in zaveznika. V katoliški Sloveniji pa so bili že v času močnejših panslovanskih gibanj skeptični do tesnejše naslonitve na državo, kjer so ljudje druge vere in ki ima precej drugačno kulturno tradicijo.

Posnemanje velikega vzornika po letu 1945 se je razširilo na celotno družbo, torej tudi na kulturnopolitični model, ki je temeljil na zadovoljevanju najširših potreb vsega prebivalstva. To je pomenilo, da so državne oblasti dajale v šolstvu prednost osnovni stopnji šolanja, pri kulturniški dejavnosti pa množični amaterski kulturi pred t.i. vrhunsko kulturo. Od umetnikov in znanstvenikov se je zahtevala podreitev vladajoči ideologiji, kar je v Sloveniji npr. pomenilo, da so bili na najslabšem intelektualci prevladujočega katoliškega svetovnega nazora, ki jim ni bilo omogočeno normalno delovanje. V programski politiki založb, gledališč, muzejev, kinematografov in drugih ustanov je dobila prednost novejša umetnost z močno propagandno poudarjeno politično in socialno tendenco, pri čemer je bil močan delež sovjetske umetnosti, od izvirne slovenske pa dela, ki so se naslanjala na tradicijo predvojnega socialnega realizma.

Prevlado sovjetskega kulturnega modela v Jugoslaviji kaže že nekaj preprostih podatkov. V letih 1945-1948 je bilo iz ruščine prevedenih v jezike narodov Jugoslavije 1912 del v skupni nakladi nad 17 milijonov knjig, kar je bilo okoli 85% vseh prevedenih del. Najbolj prevajana je bila seveda Zgodovina VKP(b), ki je v sedmih izdajah izšla v približno 360.000 primerkih, Stalinova Vprašanja leninizma so bila prav tako v sedmih izdajah natisnjena v več kot 273.000 primerkih. Od

znanih svetovnih pisateljev je bil med prevedenimi vodilni Maksim Gorki. Njegova dela so bila izdana v več kot 348.000 izvodih. Od uvoženih knjig v letu 1948 jih je bilo tri četrtine iz Sovjetske zveze. Državna gledališča so v sezoni 1947/48 igrala 88 del tujih avtorjev, od tega je bilo 48 del ruskih in sovjetskih piscev.¹

Kulturno sodelovanje med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo je bilo razvidno tudi iz številnih poročil in reportaž v dnevnem časopisju in na radiu, pa v izmenjavi gostovanj kulturnih ustanov. V Jugoslaviji so bile v številnih mestih razstave sovjetskih likovnih del, veliko študentov iz Jugoslavije je nadaljevalo študij na sovjetskih visokošolskih ustanovah ipd.²

Podobne razmere so bile tudi v Sloveniji. V šolstvu je bila kot obvezen tuj jezik na vse stopnje šolanja uvedena ruščina, pa čeprav je v Sloveniji zelo primanjkovalo kvalificiranega kadra za ruski jezik, medtem ko jih je bilo za nekatere druge tuje jezike preveč. Prevodi iz ruščine so prevladovali tudi med prevedenimi učbeniki, kjer je zlasti izstopala zgodovina, saj so bili vsi učbeniki obče zgodovine prevodi ruskih učbenikov, ki so bili napisani po izrazito ortodoksnih komunističnih obrazcih.³

Od 283 prevedenih del v slovenski jezik v letih 1945-1947 jih je bilo kar 184 (ali 65%) iz ruščine, še dodatnih 59 (ali 21%) pa iz ostalih slovanskih jezikov, torej iz sveta socialističnega vzhoda. Iz zahodnega sveta, kamor se je Slovenija vedno štela, pa je bilo v teh letih v slovenščino prevedenih le 37 del (13%). Pri ruskih delih je bilo veliko tudi tanjših propagandnih brošuric, pri književnosti pa veliko del z novejšo letnico nastanka, torej del socialističnega realizma, medtem ko je za zahodno literaturo agitprop določil, da se smejo prevajati le klasična, torej starejša dela. Tudi v gledališčih je bilo čutiti prevlado novejše prevodne sovjetske dramatike. Na repertoarju osrednjega slovenskega teatra, Slovenskega narodnega gledališča v Ljubljani, je bilo npr. v sezoni 1947-1948 7 slovenskih, 6 ruskih, 1 delo avtorja drugih jugoslovanskih narodov in 4 klasične igre. V prevodni literaturi so sodobnejša dela iz ruščine prevladovala tudi v Knjižnici slovenskega gledališča, kjer so tiskali dela, ki so predstavljala temeljni repertoar številnim polpoklicnim in amaterskim odrom, ki so bili tedaj v vsaki malce večji slovenski vasi.⁴

Izrazita je bila tudi prevlada sovjetskih filmov, kajti domača filmska produkcija si je šele utirala pot v kinematografe in ni mogla, tako kot pri drugih zvrsteh umetnosti, biti jedro programske politike. V Jugoslaviji so v obtoku prevladovali sovjetski filmi in po besedah Vladislava Ribnikarja "so bili sovjetski filmi ob naših domačih edini filmi, ki so bili prikazani in popularizirani v našem dnevnem, periodičnem in strokovnem tisku, kot tudi preko radijskih oddaj." V Biltenu Komiteja za kinematografijo Jugoslavije pa je bilo npr. od 87 objavljenih kar 79 člankov sovjetskih avtorjev. "Naši kinematografi," nadaljuje Ribnikar, "z majhnimi izjemami, so tiskali plakate in reklame samo za domače filme in za filme sovjetske

¹ Jugoslavija-SSSR, maj 1949, št. 43; Rezolucija Društva za kulturno saradnjo Jugoslavije sa SSSR, str. 27-28.

² Poglavlje o kulturnem sodelovanju SSSR in Jugoslavije v L. J. Gibianskij: Sovetskij sojuz i novaja Jugoslavija 1941-1947 gg. Moskva 1987, str. 154-161.

³ Podrobneje Aleš Gabrič: Prispevek k problematiki slovenske kulturne politike (1945-1952). Borec, 1988, št. 10, str. 949-954.

⁴ Prav tam, str. 950-951.

proizvodnje. Prav tako so bila tudi vsa druga propagandna sredstva izrabljena izključno za domače in sovjetske filme."⁵

Kot je razvidno iz omenjenih besed, je bila razlika pri tuji kulturni ponudbi tudi v tem, da je ruska dela spremljala močna propaganda, da so za šole organizirali množičnejše in cenejše ogledе ruskih filmov, razstav in drugih prireditev, da pa so bile javne kritike precej negativno nastrojene do sodobnejše umetniške produkcije zahodnega sveta. Javni mediji so veliko poročali tudi o gostovanjih ruskih kulturnih ustvarjalcev in ustanov v Jugoslaviji, ki jih v prvih povojnih letih res ni manjkalo.

Če pustimo ob strani ideologizacijo kulturne dejavnosti in monopolizacijo v rokah oblastnih društev in organizacij, je treba dodati, da so se kljub poskusom popolnega poenotenja kulturnopolitičnega sistema pojavile pri izvrševanju nalog razlike. Že pri nekaterih osnovnih nalogah po sovjetskem modelu zasnovane kulturne politike so se namreč pokazale vse kulturne raznolikosti v Jugoslaviji. Ena od temeljnih nalog je npr. bila hitra opismenitev vseh prebivalcev na analfabetskih tečajih. In medtem ko so te množično organizirali v južnejših predelih države s še vedno velikim deležem nepismenih (prednjačili so muslimanski predeli z večinsko žensko nepismenostjo), v Sloveniji preprosto niso vedeli, kaj naj v deželi, ki se je uvrščala med najbolj pismene v Evropi, počnejo z direktivami, narejenimi za nepismenega ruskega ali balkanskega kmeta.⁶ Še huje je bilo v šolstvu, kjer je sicer julija 1946 sprejeta uzakonitev obveznega sedemletnega šolanja v Jugoslaviji prinesla napredek glede na jugoslovansko povprečje z nizkim deležem šolajočih se otrok in nizko doseženo povprečno stopnjo izobrazbe, toda za Slovenijo z že dolgo uveljavljenim osemletnim šolanjem in izredno nizkim deležem otrok, ki niso redno obiskovali šole, je bil to vsekakor velik korak nazaj.⁷

Opazna je bila tudi razlika v delovanju Društva za kulturno sodelovanje Jugoslavije s Sovjetsko zvezo, ki je bilo ustanovljeno 14. januarja 1945. Njeni člani so bila društva v vseh federalnih enotah, med temi pa je bilo kot zadnje 19. junija 1945 v Ljubljani ustanovljeno Društvo za kulturno sodelovanje Slovenije s Sovjetsko zvezo. Najbolj so razvili dejavnost društveni odbori po Srbiji, medtem ko v Sloveniji za delovanje tovrstnega društva niso pokazali prevelikega zanimanja. Slovenski intelektualci ruščine niso bili najbolj vešč in je bila npr. v Sloveniji mnogo bolj kot ruska iskana nemška literatura, poleg tega je bila društvena dejavnost že prej razvita na drugačnih osnovah in ni bilo preveč prostora za društvo, ki je poleg vsega društveno glasilo Jugoslavija - SSSR izdajalo v srbohrvaščini in deloma celo v cirilici, ki je mnogi Slovenci niso obvladali.

Društva za kulturno sodelovanje s Sovjetsko zvezo so imela kljub poudarjanju kulturnega značaja dejansko izrazito propagandno nalogo, kar je bila tudi posledica popolnega posnemanja sovjetskega kulturnega modela. V vodstvih društev so sedeli vodilni politiki in tisti kulturniki, ki so bili blizu vodilni politični garnituri. Predsednik in tajnik Društva za kulturno sodelovanje Jugoslavije s Sovjetsko zvezo Rodoljub Čolaković in Milentije Popović sta takole označila

⁵ Jugoslavija-SSSR, marec-april 1949, št. 41-42; Referat na godišnjoj skupštini Društva za kulturni saradnju Srbije sa SSSR, održanoj na dan 17 aprila 1949 god., str. 14.

⁶ Ljubodrag Dimić: Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952. Beograd 1988, str. 129-133; A. Gabrič: Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945-1952. Borec, 1991, št. 7-8-9 (dalje Gabrič, Slovenska agitpropovska), str. 522-524.

⁷ A. Gabrič: Šolstvo na Slovenskem v letih 1945-1951. Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete, 24, 1991, str. 80-82.

dejavnost društev: "Naša društva in odbori bi morali biti vselej pripravljeni, da na zahtevo ustanove, ob vsaki priložnosti in proslavi (velika oktobrska socialistična revolucija, Lenin, Stalinska ustava, Gorki, Dan Rdeče armade itd.) imajo pripravljene predavatelje in da jih pošljejo na predavanja v mesto, v delavnico, šolo, na vas." Za to bi morali precej povečati članske vrste, ki so bile sicer sila skromne.⁸ Toda društva in odbori niso nikoli dosegli take širine, ki bi zadovoljila vodilne politike; še največ poročil je bilo v reviji Jugoslavija - SSSR zaslediti o delovanju odborov v Srbiji. Društvo je bilo pač bolj sad političnih kot pa kulturnih želja in temu primeren je bil tudi odziv med članstvom.

V znanosti je bilo prenašanje sovjetskega kulturnega modela vidno predvsem v organizaciji znanstvenega dela. Inštitute, ki so v zahodnem svetu običajno organizacijsko vezani na univerzitetno delo, tako da so znanost in pedagoške naloge čim bolj povezane, so tudi v Jugoslaviji po sovjetskem zgledu ustanavljali pri akademijah znanosti in umetnosti. Predsedniki tedanjih treh akademij, beograjske, zagrebške in ljubljanske, so šli že poleti 1945 v Sovjetsko zvezo na obisk k sovjetskimi kolegom, da se seznanijo z organiziranjem znanosti v Sovjetski zvezi. Prezident AZU v Ljubljani dr. France Kidrič, oče tedanjega predsednika slovenske vlade Borisa Kidriča, je ob tej priložnosti na proslavi 220-letnice Akademije nauk SSSR v Leningradu 26. junija 1945 dejal, da slovenska akademija upa, da bo pri sovjetski akademiji "našla trdno moralno podporo za svoja stremljenja: kulturno sodelovanje s sovjetskimi narodi in pravilno reševanje še ne načetih kulturnih vprašanj slovenskega naroda."⁹

Kot ustrezen način reševanja odprtih vprašanj je bil očitno sprejet sovjetski model organiziranja znanosti, kajti naslednje leto (1946) sta bila pri AZU v Ljubljani ustanovljena dva inštituta, Kemični in Fizikalni, katerih naslednika sta danes največja znanstvena inštituta v Sloveniji.

Posnemanje sovjetskega kulturnega modela je imelo za posledico tudi odsotnost kakršnegakoli polemiziranja o odprtih vprašanjih v kulturi. Posamezna stališča, ki so bila nasprotna doktrinarni ideji socialističnega realizma, je bilo mogoče slišati le še nekaj mesecev po vojni. Na 4. plenumu kulturnih delavcev v Osvobodilni fronti 2. avgusta 1945 (leta 1941 je bila ta sicer neformalna skupina ena od štirih ustanovnih skupin OF), prvem po vojni, je pisatelj Juš Kozak opozoril, da se morajo v Sloveniji izogibati politike postavljanja umetnosti v službo idej in družbe in ob tem neposredno opozoril, da "se je socialistični realizem, ki se vrača h klasični umetnosti, le v redkih primerih dvignil nad apologijo družbenih idej in tendenc."¹⁰

Toda tovrstna razmišljanja so že naslednje leto potihnila, za kar je poskrbel široko razvejani agitprop aparat komunistične partije, ena najmogočnejših cenzurnih služb svojega časa. Javni mediji so tako objavljali le eno resnico, resnico vladajoče komunistične oligarhije. Nova doktrina je bila z vso ostrino postavljena pred kulturne ustvarjalce ob koncu leta 1946, ko so se v Beogradu v dveh mesecih zvrstili trije veliki kongresi: prvi kongres Društva za kulturno sodelovanje Jugoslavije s

⁸ ARS, fond CK ZKS III, Okrožnice CK KPJ 1945-1949; okrožnica Svima društvima za kulturnu saradnju sa SSSR, 24. 6. 1946.

⁹ Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, druga knjiga 1943-1947. Ljubljana 1947, str. 194.

¹⁰ Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945, str. 26.

Sovjetsko zvezo, 5. in 6. novembra, prvi kongres Zveze književnikov Jugoslavije od 17. do 19. novembra in vseslovanski kongres od 8. do 11. decembra 1946.

Za kulturnopolitično linijo je bil vsekakor najpomembnejši referat o književnosti, njenem trenutnem položaju in nalogah, ki ga je Radovan Zogović, eden najodgovornejših ljudi agitpropa Centralnega komiteja KPJ in eden najglasnejših zagovornikov prvin socialističnega realizma v Jugoslaviji, prebral na kongresu književnikov Jugoslavije. V njem je več kot o literaturi govoril o trenutni politični situaciji, ocenjujoč jo enostransko z vidika oblasti, od literatov pa zahteval, da opisujejo stvarnost točno tako, kot jo vidijo vodilni jugoslovanski komunisti. Iz izrečenih besed je bilo razvidno izrazito črno-belo ocenjevanje stvarnosti in delitev književnikov na "naše", navezane na zdravo realistično tradicijo, in na druge, ki naj bi takoj po letu 1941 stopili v službo okupatorja; takšno ocenjevanje je Zogović zahteval tudi od književnikov.¹¹ S potrditvijo takšnih stališč se je Zveza književnikov Jugoslavije manifestativno zavezala k prenašanju sovjetske prakse na domača tla.

V letih 1946 do 1949 je tako v umetnosti in znanosti prevladovalo samo eno, ortodoksno marksistično stališče, prenešeno iz Sovjetske zveze. Če je umetnik že uspel objaviti ali razstaviti delo, ki so ga veljaki agitpropa ocenili kot "protisocialistično", "protidelavsko", "protidržavno" ipd., je bil avtor v medijih deležen javnega žigosanja, ni pa imel nikakršne možnosti, da bi objavil svojo obrambo in izpovedal svoje poglede na idejna razhajanja.

Leto 1948 ni prineslo v kulturni politiki nikakršnih sprememb. Tako kot na drugih področjih življenja je jugoslovanska oblast hotela 'velikemu bratu' dokazati, da vztrajajo na izvorni marksistično-leninistični poti. Na 5. kongresu KPJ je šef agitpropa Milovan Đilas vnovič potrdil dotedanjo linijo s kritiko buržoazne filozofije in domačih predvojnih "trockistov" okoli revije Pečat, torej pogledov Miroslava Krleže, in dodal, da "so bila in bodo tudi ostala poglobitna načela naše založniške dejavnosti" med drugim tudi "izdajanje klasičnih književnih domačih in tujih del, domače in tuje realistične in sodobne revolucionarne književnosti, pri čemer zavzema sodobna književnost prvo mesto."¹² Đilas je sicer v spominih napisal, da sta bila glavna kreatorja poročila agitpropa, ki ga je prebral, dejansko dva podpornika resolucije informbiroja v agitpropu centralnega komiteja KPJ, Radovan Zogović in Stefan Mitrović. Referat je le sem in tja malce popravil, toda kot priznava Đilas, je le izražal tedanje agitpropovsko naziranje o škodljivosti zahodnoevropske "dekadence" in dokazoval sovjetskim voditeljem zvestobo sprejetih kulturnopolitičnih načel.¹³

Zvestoba Sovjetski zvezi oziroma njenemu kulturnemu modelu je bila vidna tudi v javnih medijih. Glasilo Društva za kulturno sodelovanje Jugoslavije s Sovjetsko zvezo je še vedno pelo slavospeve na račun Sovjetske zveze, ki so trajali vse tja do konca leta 1948. Ob smrti Andreja Ždanova, ideologa, ki je 'dal' ime ždanovstvu, politiki brezkompromisnega poseganja politike v kulturo, je uredništvo jeseni 1948 objavilo članek Nikolaja Tihonova, kjer je med ostalim zapi-

¹¹ O naši književnosti, njenem položaju in njenih sedanjih nalogah (Referat književnika Radovana Zogovića na prvem kongresu književnikov). Vprašanja naših dni, št. 47, 24. 11. 1946, str. 1262-1272.

¹² Izvještaj o agitaciono-propagandnom radu za V. kongres Komunističke partije Jugoslavije, Izvještilac Milovan Đilas. Beograd 1948, str. 24.

¹³ Milovan Djilas: Rise and Fall. San Diego-New York-London, 1983 (dalje Djilas, Rise and Fall), str. 196-197.

sano: "Sijajni nastopi Andreja Aleksandroviča Ždanova o vprašanih književnosti in umetnosti so postali smerokaz za naše nadaljnje izpopolnjevanje. Mi ne bomo tega nikdar pozabili. Vložili bomo vse moči znanja in srca, da bomo dostojni slikarji stalinske epohe, najhrabrejše in najzaslužnejše za celotno človeštvo, v kateri med našimi najdragocenejšimi in najljubljenjšimi imeni žari in bo vedno žarelo nesmrtno ime Andreja Aleksandroviča Ždanova."¹⁴

Tudi v kulturnih ustanovah, kinematografih, gledališčih, založbah leto 1948 še ni prineslo zaznavnih programskih sprememb. Profesionalna gledališča v Jugoslaviji so imela v sezoni 1948/49 na sporedu med 67 deli tujih avtorjev kar 43 del (ali 62%) ruskih in sovjetskih avtorjev.¹⁵

Akcije kulturnih ustvarjalcev, npr. podpisovanje književnikov pod pismo, s katerim so odgovorili sovjetskemu kolegom, so bile še vedno iz političnih struktur vodene operacije, neposlušneži pa so bili v nevarnosti, da jih doleti huda kazen. Že v času priprav na celovito spremembo dotedanje politike so se vodilni jugoslovanski komunisti zavedali, da bo prelom s Sovjetsko zvezo v notranji politiki prinesel obračun predvsem z delom inteligence, ki ima drugačne poglede na politična vprašanja kot vodilna politična garnitura. V referatu "o aktualnim pitanjima agitacije i propagande" na 2. plenumu CK KPJ, 30. januarja 1949, je Đilas takole opisal informbirojevca: "To je običajno tip intelektualca, po svojem poreklu in življenju tuj delavskemu razredu, kateremu so dala šele pisma CK VKP(b) in Resolucija Informbiroja 'legalno' možnost, da izkaže svoje skrivno sovrašтво do Partije in ljudstva. Običajno so to suhoparni doktrinarni, ki se navidezno držijo besed marksizma, toda dejansko ubijajo njegovo revolucionarno dušo. Ti ljudje ne trdijo odkrito, da so resnične klevete, ki jih mečejo proti naši Partiji in njenemu vodstvu, oziroma - našim delovnim množicam in naši državi. Ne, oni se celo v besedah opredeljujejo proti njim in jih obsojajo."¹⁶

Tudi v Sloveniji so za glavne podpornike kritik Informbiroja vodilni slovenski komunisti šteli del inteligence. Po prvem valu aretacij v začetku leta 1949 je slovenski notranji minister Boris Kraigher ocenil, da "v Sloveniji izvira 72% vseh, ki so kakorkoli nastopili proti Partiji v zadnjih mesecih Informbirojevske kampanje, iz vrst inteligence, nameščencev, svobodnih poklicev in razlaščenih slojev", pri čemer je posebej poudaril dve skupini, univezitetno partijsko organizacijo in skupino književnikov.¹⁷ K temu bi lahko dodali še precejšen delež informbirojevcev iz vrst prosvetnih delavcev, pa dijakov in študentov,¹⁸ v glavnem pa za Slovence velja ocena Iva Banca, da Slovenci "nisu bili osobito prijemljivi za kominformovstvo".¹⁹

Do večjih sprememb v jugoslovanski politiki in s tem tudi v kulturni politiki je prišlo šele v začetku 1949, ko je jugoslovanski politični vrh sprevidel, da poti nazaj ni več. Boris Kraigher je na plenumu CK KPS 16. aprila 1949 dejal, da "moramo prekiniti s praznimi 'slavospevi' deželam ljudske demokracije in Sovjetski zvezi in

¹⁴ Jugoslavija-SSSR, oktober-november 1948, št. 36-37, str. 30.

¹⁵ Jugoslavija-SSSR, maj 1949, št. 43, str. 27.

¹⁶ Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948-1952). Izvori za istoriju SKJ, A, tom 2, knjiga 2. Beograd 1985 (dalje Sednice CK KPJ 1948-1952), str. 182.

¹⁷ ARS, CK ZKS III, š. 1; Zapisnik II. plenarnega zasedanja CK KPS 15. in 16. aprila (1949).

¹⁸ Več o tem v Gabrič: Informbirojevstvo na Slovenskem. Prispevki za novejšo zgodovino, 1993, št. 1-2, str. 163-175.

¹⁹ Ivo Banac: Sa Staljinom protiv Tita. Zagreb 1990, str. 150.

nekritičnim posnemanjem njihovega tiska", in da "ravno tako nima smisla mehanično nekritično popularizirati znanost teh držav." Edvard Kardelj pa je neposredno s prstom pokazal, kdo je zadolžen za spremembno v kulturnih stikih z Vzhodom: "Pri nas so še take organizacije, ki se jim zdi, da so izven tega spora, n.pr. Društvo za kulturno sodelovanje Jugoslavije s Sovjetsko zvezo. To društvo misli, da v trenutku, ko se pripravamo s Sovjetsko zvezo, lahko dela po starem, kot je delalo preje. Tudi tu je treba drugače postaviti. Tudi ta društva imajo dolžnost boriti se za prijateljstvo z narodi Sovjetske zveze, ampak za prijateljstvo na tej bazi, na kateri stoje danes naši narodi, ne pa da imajo svojo linijo v teh odnosih. (...) Tu je organizacija, ki jo je treba vreči v borbo za naše stališče, za našo Partijo in za Jugoslavijo." Zahtevo po temeljiti spremembi kulturnopolitične orientacije so slovenski komunisti zapisali tudi v resolucijo plenuma, saj so zahtevali, da morajo "odločno razbijati vse pojave mehničnega kopiranja od drugod, vse pojave šabloniziranja in dogmatizma."²⁰

Kardelj ob kritikah, ki jih je izrekel v Ljubljani, očitno še ni bil obveščen, da je pred dvema dnevoma v Beogradu (14. aprila 1949) že prišlo do premikov v delovanju Društva za kulturno sodelovanje Srbije s Sovjetsko zvezo. To je po uvodnem referatu predsednika društva Vladislava Ribnikarja sprejelo resolucijo, v kateri je izreklo ostro kritiko na račun Sovjetske zveze, ki po njihovem mnenju ni storila dovolj za kulturno izmenjavo in ni seznanjala svojih prebivalcev s kulturnimi dosežki v Jugoslaviji.²¹

Plenum uprave Društva za kulturno sodelovanje Jugoslavije z ZSSR pa je o omenjeni problematiki razpravljal šele dva meseca kasneje, 14. junija 1949. V sprejeti resoluciji je vodstvo društva naštel, kaj vse je naredilo v preteklih letih za kulturno promocijo ruske in sovjetske kulture v Jugoslaviji in zamerilo sovjetski strani, da se ni odzvala na enak način. Ob omenjanju informbirojevskega spora je Društvo obljubilo zvestobo KPJ ter obljubilo, da "bo tudi v prihodnje delovalo na prenašanju izkušenj sovjetskih narodov v borbi za izgradnjo socializma v FLRJ".²² Toda to so bile le prazne besede, saj je Društvo v spremenjeni politični situaciji izgubilo svojo poglavitno propagandno vlogo. Društvo za kulturno sodelovanje Jugoslavije s Sovjetsko zvezo je kmalu umrlo 'naravne smrti', za njim pa ni nihče potočil preveč solza.

Da je prišlo spomladi 1949 do širše kulturnopolitične preusmeritve, je vidno tudi v okrožnici agitpropa CK KPJ, ki jo je napisal Veljko Vlahović 14. aprila, dva dni pred že omenjenimi Kardeljevimi besedami. V okrožnici, poslani vsem republiškim partijskim upravam agitacije in propagande, je zapisano: "Program kulturnoumetniških društev in organizacij še vedno nosi vse značilnosti programov od pred letom in več dni, tj. v njem se ne odražajo novi vidiki v odnosih naše države in ZSSR kot tudi drugih držav ljudske demokracije. Tako, na primer, v programih naših kulturno-umetniških društev še vedno dominirajo sovjetske enodejanke in zborovske pesmi. Toda to ni pravilno. Uprave agitacije in propagande morajo izdelati za množično kulturno delo takšno repertoarno politiko, v kateri bo težišče

²⁰ ARS, CK ZKS III, š. 1; Zapisnik II. plenarnega zasedanja CK KPS 15. in 16. aprila (1949).

²¹ Jugoslavija-SSSR, marec-april 1949, št. 41-42, str. 12-16.

²² Jugoslavija-SSSR, maj 1949, št. 43, str. 27-28.

na domačih delih. To še posebej velja za repertoar naših amaterskih gledališč, kjer je v tem pogledu še najmanj narejenega in je ta program še vedno večinoma ruski."²³

Vsaj v Sloveniji, za katero že zadnja pripomba ni najbolj držala, so nove kulturnopolitične zahteve upoštevali že v spomladanskem tekmovanju dramskih skupin leta 1949, saj so ruska dela po večini zamenjala dela domačih piscev, od zahodnih del pa so pot na spored našle le drame starejšega datuma, ne pa tudi še sodobna zahodna dramatika.²⁴

Agitprop CK KPJ je seveda posebno pozornost namenil tudi eni od osnovnih kulturnih dobrin, časopisju. Veljko Vlahović je julija 1949 v analizi frontovskih časopisov menil, da bi morali dati kritikam informbirojevske kampanje bolj ofenzivni značaj, ne pa le defenzivno odgovarjati na kritike sovjetske in drugih komunističnih partij. Razvidna pa je bila tudi že razlika od prejšnjih let, saj je Vlahović napisal, da zaradi kampanje Informbiroja, v težnji da bi dokazali lastne uspehe, ne smemo pozabiti tudi na napake in da je treba pisati tudi o teh.²⁵

Pomembno razliko je bilo leta 1949 zaznati tudi v umetniški kritiki, saj so začele revije objavljati tudi več kot le eno in edino stališče.²⁶ Tudi tu je prišlo, vsaj v Sloveniji, do pomembnejšega preloma prav aprila 1949. Ob razstavi četverice velikih slovenskih impresionističnih slikarjev v Ljubljani, Ivana Groharja, Riharda Jakopiča, Matije Jame in Mateja Sternena, se je namreč razvila polemika med kritiki, ki so po ortodoksni sočrealistični doktrini zavračali umetniške dosežke preteklosti, češ da so takratni umetniki služili le kapitalistom in kapitalističnemu družbenemu redu, in tistimi, ki so v ospredje postavljali estetska načela in v četverici impresionistov videli prvi veliki vzpon slovenskega slikarstva na začetku 20. stoletja. Aprila 1949 so v časopisju prevladale pozitivne kritike izpod peres umetniških kritikov, k utišanju kvazimarksističnih kritik pa je s posegom neposredno pripomogel tudi tisti v vrhu jugoslovanske komunistične partije, ki je sam študiral slikarstvo, Moša Pijade.²⁷ Ta naj bi ob polemikah izjavil: "Tu je nekdo govoril v imenu centralnega komiteja in obsodil slovenske impresioniste kot reakcionarje. Poznal sem jih, bil sem njihov prijatelj in zato lahko rečem, da so to bili najnaprednejši ljudje in da jih nihče nima pravice žaliti."²⁸

Pri doslej omenjenih spremembah kulturnopolitične linije je šlo v glavnem še vedno le za prenehanje kopiranja sovjetskega kulturnega modela, ne pa tudi za dejanske vsebinske spremembe. Do teh je prišlo šele proti koncu leta 1949, ko je jugoslovansko politično vodstvo, spodbujeno z ugodnimi političnimi odzivi iz Zahoda in izvolitvijo v Varnostni svet OZN, spremenilo defenzivno stališče do ideoloških kritik iz Sovjetske zveze in vrnilo udarec. Začelo je zagovarjati stališče, da gre za revizijo marksizma pravzaprav v Sovjetski zvezi in ne tako kot je trdil 'veliki brat', v Jugoslaviji.

²³ ARS, CK ZKS III, Okrožnice CK KPJ 1945-1949; okrožnica agitpropa, 14. 4. 1949.

²⁴ A. Gabrič: Al prav se piše Županova Micka ali predsednikova hči; Amaterski odri na Slovenskem 1945-55. Zgodovina za vse, 1995, št. 2, str. 43-44.

²⁵ ARS, CK ZKS III, Okrožnice CK KPJ 1945-1949; Okrožnica agitpropa, 21. 7. 1949.

²⁶ Podrobneje Ratko Peković: Ni rat ni mir. Panorama književnih polemika 1945-1965. Beograd 1986; za Slovenijo v Franc Zadravec: Literarna esejistika in kritika. Slovenska književnost 1945-1965, druga knjiga. Ljubljana 1967.

²⁷ A. Gabrič: Polemika o slovenskih impresionistih v letu 1949. Razmišljanja o prvi povojni diskusiji v Sloveniji. Nova revija, 1992, št. 126-127, str. 1217-1226.

²⁸ Slobodan Nešović: Moša Pijade in njegov čas. Ljubljana 1968, str. 673.

Kot pravi v spomilih Đilas, so morali Kardelj, Bakarić, Kidrič, Milentije Popović in on precej pritiskati na Tita, da je pristal na ostrejši ideološki konflikt s Sovjetsko zvezo, ki se ga je branil, češ da sovjetska stran z vsem svojim mogočnim aparatom bolje obvlada ideologijo in najde "prave citate" za dokazovanje tega in onega. Toda po prepričevanju, da bodo tudi sami že našli odgovore in ustrezne citate za protiudarec, je Tito le popustil. Jeseni 1949 so začeli osrednji jugoslovanski časopisi objavljati ostre ideološke napade na račun Sovjetske zveze, ki naj bi se spreminjala ne v vodnico socialističnega sveta, temveč v novega hegemonu. Đilas dodaja, da je agitprop pri tem spremenil še eno pravilo. Pri pisanju tekstov so namreč začeli uporabljati tudi takšne dokumente, ki so se jim prej izogibali, ker bi jim lahko kakorkoli škodovali. Tudi v tem primeru je Tito popustil šele, ko sta ga Đilas in Kardelj prepričala, da objava starejšega dokumenta, na katerem sta skupaj podpisana Tito in eden pomembnejših informbirojevcev iz leta 1948 Arso Jovanović, pač ne more škodovati ali ogroziti Titove oblasti.²⁹

Da se Tito le ni predolgo upiral preorientaciji v kulturi na Zahod, pove tudi podatek, da je oktobra 1949 na kosilu gostil Erika Johnsona, predstavnika ameriške filmske industrije, čemur je sledil podpis uvoza 25 ameriških filmov za jugoslovansko tržišče.³⁰

Približno istočasno so ob pregledovanju načrtov prevodne literature za leto 1950 na konferenci na upravi za agitacijo in propagando centralnega komiteja KPJ nakazali tudi preobrat v izdajateljski dejavnosti. Pristojnim je bilo zaradi dejstva, da ostajajo knjige v časopisju brez odmevov, naročeno, da se morajo pobrigati za kritiko v medijih. Glede izbora del je bilo rečeno: "Preveč prevodov iz ruske literature in premalo iz drugih dežel, zlasti slabo črpamo napredno ameriško literaturo. Iz ruščine prevajamo Šolohova, Jesenjina, Tolstoja, lahko tudi Dostojevskega v dobrem izboru in s predgovorom. Iz francoščine Balzaca, Flauberta, Hugoa, Corneille-a, Racine-a, Diderot-a itd. Iz angleščine več, morda Byron-a. Iz nemščine smo prevedli vsega samo 7 del in še to novejših avtorjev. Črpati več iz Goethe-a, Heine-a, Lessing-a, Grimma itd. Španskih pisateljev sploh nimamo v programih, čeških premalo. Iz poljske prevedimo Raymonta, Sienkiewicza, več staro grških in staro rimskih pisateljev, renesančnih pisateljev itd." Resda je bil program obrnjen k preteklosti in med predlaganimi ni bilo sodobnih zahodnih avtorjev, toda že navedena imena so bila velik preobrat v primerjavi z leti, ko jih je bilo težko najti na policah knjigarn. Da je sprememba dokončna, je bilo razvidno tudi iz naslednjega navodila: "Program je treba deliti po kriteriju: domači in tuji pisatelji, ne pa zapadni, sovjetski, domači."³¹

V najožjem jugoslovanskem partijskem vrhu je jeseni 1949 že prevladalo spoznanje, da mora priti do temeljite prevetritve zadušljivega kulturnega ozračja, ki je bil posledica enostranske orientacije prejšnjih let. Vsaj na začetku bolj političnim razpravam o marksistični ideologiji, različnosti poti v socializem in o enakopravnih odnosih med socialističnimi državami, so kmalu sledili tudi članki in govori vo-dilnih ideologov, ki so se ožje dotikali kulturniške problematike. Ob vseh ostalih kritikah so bile tudi za tuje diplomate najodmevnejše besede dveh

²⁹ Đilas, Rise and Fall, str. 254-256.

³⁰ Jože Pirjevec: Tito, Stalin in Zahod. Ljubljana 1987, str. 209.

³¹ ARS, CK ZKS III, š. 27; Poročila uprave za agitacijo in propagando pri CK KPS, 3 (20. 12. 1949).

najpomembnejših jugoslovanskih ideologov, Edvarda Kardelja in Milovana Đilasa, zlasti ob velikih premikih v jugoslovanski notranji in še zlasti zunanji politiki jeseni 1949.

Ob nastopih, ki so se večinoma dotikali zunanjepolitične problematike, je Kardelj ob izvolitvi za častnega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti 12. decembra 1949 spregovoril tudi o kulturnopolitičnih vprašanjih in ostro kritiziral sovjetsko znanost, kjer "konstruirajo avtorji omenjenih antidialektskih koncepcij prav take mrtve dogme, šablone in recepte". Obsodil je zlasti družbeno determiniranost spoznanja v socialističnem sistemu, ki ga zagovarjajo v Sovjetski zvezi, in sholastičnega načina kritiziranja domnevnega jugoslovanskega odpadništva od temeljnih marksističnih postavk.³²

Milovan Đilas je bil kot vodja agitpropa tisti, ki je prav ob koncu prelomnega 1949. leta pritisnil pečat pod spremembo kulturnopolitične linije. Kot poročevalec k prvi točki tretjega plenuma centralnega komiteja ZKS, 29. in 30. decembra 1949 v Beogradu, je prebral referat o problemih "školstva u borbi za socijalizam u našoj zemlji".³³ Čeprav je bil poudarek na šolski problematiki, je možno zahteve po spremembi prenesti na širšo kulturniško okolje. Đilas je poudaril, da mora dogmatika zapustiti šole, da mora ruski jezik izgubiti primat med tujimi jeziki, kjer bi morali biti enakopravno zastopani vsi veliki svetovni jeziki, da morajo decentralizirati odločanje o prosvetnih zadevah, s tem da bi večjo vlogo dobili nižji oblastni organi, poudaril je zahtevo po strokovnem izobraževanju kadrov in kritiziral dotdanje stališče: "Moramo se osvoboditi sektaškega stališča, da bo dobro opravljen samo tisti posel, ki ga vodijo komunisti. Takšno stališče tudi vodi do tega, da so komunisti-učitelji obremenjeni z dodatnimi in administrativnimi deli in da zaostajajo v znanstvenem in učiteljskem delu."³⁴ Posebej opazno je bilo v Đilasovem članku poudarjanje strokovnih zahtev na prvem mestu. V podobnih govorih prejšnjih let so namreč ideologi običajno začeli z ideologijo in političnimi zahtevami in nalogami, šele tem pa je, bolj proti koncu, sledila tudi omemba strokovnosti.

V diskusiji je bilo vsaj posredno prvič po vojni poudarjeno, da ni treba, da bi bil šolski sistem povsem unificiran, kot so poskušali prva povojna leta, ko niso upoštevali različne kulturne razvitosti republik. Ko je tako npr. Makedonec Krste Crvenkovski opozoril, da bi v njihovih pogojih, ko se še srečujejo z osnovno odpravo nepismenosti, bilo dobro zaenkrat še zadržati triletne učiteljske šole, je Đilas, upoštevajoč povsem drugačno problematiko na drugem koncu države, dodal: "Tako je, toda v Sloveniji bi morale učenje trajati 5 let."³⁵

Da se je treba osvoboditi ustaljenega mnenja, da se komunisti na oblasti spoznajo prav na vse strokovne stvari, je dovolj jasno povedal tudi Edvard Kardelj: "Kajti bolj ali manj, vsi naši tovariši sekretarji okrajnih komitejev in rajonski partijski funkcionarji menijo, da je vodilna vloga Partije tudi v tem, da tisti, ki se nič na razume na učiteljsko delo, lahko čita lekcijo učitelju, kako mora poučevati otroke. Mislim, da takšno razumevanje nima nikakršne zveze z vodilno vlogo Partije. (...) Morajo ga nadzorovati ljudje, ki nekaj razumejo pedagoško delo, ne

³² Edvard Kardelj: Govor na svečani glavni skupščini Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Novi svet, 1949, št. 12, str. 1100-1104.

³³ Sednice CK KPJ 1948-1952, str. 287-320.

³⁴ Prav tam, str. 312.

³⁵ Prav tam, str. 331.

pa ljudje, ki ničesar ne razumejo, ali pa so se naučili pet-šest besed o pedagogiki in sedaj mislijo, da lahko vsakem človeku držijo lekcijo, pa čeprav je ta morda daleč nad njimi, ne glede na to, ali so oni nekakšni načelniki ali inšpektorji."³⁶

Da se je KPJ odrekla dotedanji kulturnopolitični usmeritvi, je bilo vidno tudi ob koncu plenuma, ko so iz KPJ izključili Radovana Zogovića,³⁷ pesnika in vidnega člana agitpropa KPJ, osrednjega referenta na prvem kongresu književnikov Jugoslavije novembra 1946, ko je jugoslovansko književniško združenje za svoj način dela postavilo metodo, izvirajočo iz sovjetskih načel teorije socialističnega realizma. Slučajno, toda simbolno, se je tako KPJ hkrati poslovila od idejnih naziranj pod sovjetskim vplivom in njegovega najvidnejšega zagovornika v Jugoslaviji. Da odločitve tretjega plenuma niso bile zgolj ozko vezane na šolsko problematiko, temveč da so bile mišljene za širšo kulturniško sceno, je v novoletnem pozdravu državljanom 1. januarja 1950 sporočil tudi predsednik države Josip Broz Tito.³⁸

Sprememba v kulturnih vplivih tujine na začetku petdesetih let je razvidna že v nekaj bežnih podatkih. Na zunaj je bil verjetno najbolj viden prelom v kinematografih, saj so propagandistični sovjetski filmi v nekaj letih izginili iz programov, velika novost pa so bili skomercializirani dobičkonosni holivudski filmi. V založništvu je delež prevodov iz ruščine padel na minimum, na njegov račun pa je najbolj narastlo število izdanih izvirnih domačih del in prevodov iz germanskih in romanskih jezikov. Podobno je bilo v gledališču, kjer so se na začetku petdesetih let na sporedu že pojavile prve sodobne zahodne igre. V šolstvu je bil najbolj viden premik v odpravi ruščine kot obveznega tujega jezika na vseh stopnjah šolanja v šolskem letu 1950/51.³⁹

Do leta 1950 so bile spremembe na kulturniški 'sceni' še vedno bolj ali manj delo kulturnopolitičnih odločitev vodilnih članov KPJ. Toda odpiranje kulturnim vplivom Zahoda in vsaj delna legalizacija polemiziranja je začela odpirati tudi vprašanja, ki so se jim hoteli vodilni partijski ideologi na vsak način izogniti. Ti se še vedno niso odrekli teorije odraza, zahtev po partijnosti in idejnosti umetnosti in znanosti. Poleg tega je dajala decentralizacija možnost posameznim republikam, da nekatere manjše zadeve uravnajajo po svoje, kar je namesto v tako želeno poenotenje vodilo v nadaljnja razhajanja in iskanje različnih kulturnih poti med jugoslovanskimi narodi. Kar je ostalo iz sovjetskega modela, je bil tudi agitprop partije, saj mu številne reorganizacije niso odvzele moči in pomena. Precej sprememb v kulturni politiki je tako še vedno potekalo po željah vladajoče politične elite, pojavile pa so se že tudi prve razpoke, ki so se v kasnejših letih razrasle v ostre spore med oblastjo in intelektualci. Gre sicer že za druga vprašanja, ki segajo v čas, ko je Jugoslavija oblikovala lastno vizijo socialistične poti, toda poudariti je treba, da so se tovrstna nesoglasja nakazovala že leta 1950.

Polemike o sodobnih temah in filozofskih in idejnih tokovih na Zahodu so postavljale pred kulturniške ideologe dilemo, kako sprejemati filozofske struje, ki v nasprotju z marksističnim kolektivizmom slonijo na personalistični in eksistencialistični miselnosti. Najbolj na udaru je bila še vedno misel Jeana Paula Sartra,

³⁶ Prav tam, str. 366.

³⁷ Prav tam, str. 493.

³⁸ Josip Broz Tito: Govori i članci, knjiga IV. Zagreb 1959, str. 357.

³⁹ Gabrič, Slovenska agitpropovska, str. 639-642.

doma pa seveda tistih intelektualcev, ki so se spogledovali s sorodnimi idejami. V Sloveniji so bili škodljive "sartrovščine" obtoženi zlasti Edvard Kocbek, zadnji krščanski socialist v političnem vodstvu, ki je vztrajal na programu iz leta 1941, ko so se krščanski socialisti pridružili Osvobodilni fronti slovenskega naroda pod vodstvom KPS, ter krog okoli revije Beseda, ki je začela izhajati leta 1951. Šlo je za mlajše literate, esejiste in kritike, ki so šele oblikovali svoj svetovni nazor in se šele uveljavljali na književni sceni. Teh niso obremenjevala razhajanja preteklega desetletja, protinacizem, protifašizem ali protikomunizem in se niso z nostalgijo spominjali minulih časov, temveč so se spraševali o svetu 'danes', o napakah sedanjega družbenega sistema, o nezadovoljstvu, ki ga povzročajo neuresničene sanje generacije, ki stopa v najplodnejša desetletja življenja. Beseda je tako na slovensko kulturniško sceno prinesla povsem nove idejne poglede in na široko odprla vrata polemiziranju o številnih novih vprašanjih.

Ob konfrontaciji mnenj se je kmalu pokazalo dvoje različnih stališč do nove kulturnopolitične linije: partijsko, ki se je odreklo kopiranju sovjetskega kulturnega modela, ne pa tudi teorije odraza in idejnosti, ter stališča dela inteligence, ki je menila, da morajo umetniške in znanstvene dosežke ocenjevati z estetskimi oziroma znanstvenimi kriteriji, pri čemer nima nobena idejna usmeritev več besede od druge, temveč naj bi bila moč argumenta edino veljavno merilo za 'končni izid' polemiziranja.

Zlasti za Slovenijo je leto 1950 prineslo v kulturniških polemikah še eno novost, ki ni bila tako značilna za druge predele Jugoslavije. Po mnenju nekaterih slovenskih kulturnikov je potekala decentralizacija prepočasi, menili so, da imajo zvezni organi preveč moči nasproti republiškim. Prvič po vojni so bile tako v Sloveniji izrečene ostre kritike na račun centralizma in Beograda, kar je prišlo do izraza zlasti na izrednem občnem zboru Društva slovenskih književnikov 6. oktobra 1950. Po ugotavljanju, da število v srbskohrvaškem jeziku natisnjenih del v zadnjih letih narašča, slovenskih pa zaradi pomanjkanja papirja in neustrezne delitve tega po republikah pada, so v resolucijo zapisali: "Slovenski književniki se ne moremo strinjati s takozvanimi zveznimi založbami, ki v resnici niso zvezne, ker izdajajo samo v srbskem in hrvaškem jeziku, ne pa tudi v slovenščini in v makedonščini, dobivajo pa papir iz zveznega kontingenta. Zato dobi srbsko in hrvaško kulturno območje (Srbija, Hrvaška, Bosna in Hercegovina in Črna gora) prav za prav dvojno število knjig, ki jih izdajajo republiške in zvezne založbe."⁴⁰

Novosti na kulturniški sceni, ki so bile plod kulturnopolitičnih sprememb po letu 1949, tako niti približno niso zadovoljevale kulturnikov. KPJ se je resda odrekla sovjetskemu kulturnemu modelu, a še vedno prisegala na partijnost umetnosti, KPJ je resda poudarila, da morajo biti ustvarjalci v prvi vrsti strokovnjaki, a se še vedno ni odrekla politično-ideološkemu ocenjevanju sprejemljivosti posameznika in njegovega dela. Po decentralizaciji so nižje upravne enote resda dobile večjo vlogo v odločanju, toda dejanski centri moči so ostajali komiteji KP, ki je delovala po načelu demokratičnega centralizma. Kulturniška scena je bila sicer bolj dojemljiva za zahodne kulturne tokove, toda še vedno je bil ideološki aparat KP tisti, ki je določal, kaj je sprejemljivo in česa ne bodo uvažali.

⁴⁰ A DSP, Zapisnik izrednega občnega zbora, 6. 10. 1950, priloga: Resolucija o papirju in tiskarnah.

Na zunaj najbolj vidne novosti v kulturni politiki so nastale v letu 1952 na tretjem kongresu Zveze književnikov Jugoslavije in šestem kongresu KPJ/ZKJ. Na kongresu književnikov, ki je bil od 5. do 7. oktobra 1952 v Ljubljani, je imel Miroslav Krleža svoj znameniti govor, ki so ga pogosto označevali za prelomnega v povojnem času, kar pa je pretirana ocena. Šlo je le za nadaljevanje sprememb v začetku petdesetih let in kot trdi Đilas je bil njegov govor poprej odobren na Centralnem komiteju KPJ, saj ga je kot vodja agitpropa osebno pregledal, tako kot ga je menda tudi drugi vodilni partijski ideolog Edvard Kardelj.⁴¹

Referatu je zatorej težko dajati oznako nasprotovanja uradni politiki. Sledil je referat splošnim smernicam kritike in esejistike od leta 1949. Po drugi strani pa je dejstvo, da so se v diskusiji po referatu že nakazala nova razhajanja, pri čemer se je z nestrinjanjem in priseganjem na že presežene obrazce zlasti odlikoval najpomembnejši slovenski partijski kulturniški ideolog Boris Zihlerl.⁴² Zlasti mlajša literarna generacija pa se ni zadovoljevala s tako majhnimi 'popusti' in je zahtevala še večje uveljavljanje drugačnih gledanj na kulturno ali širšo problematiko.

Povsem jasen kulturnopolitični prelom s prejšnjim časom je prinesel 6. kongres vodilne stranke, od 2. do 7. novembra 1952 v Zagrebu, ko se je ta preimenovala iz Komunistične partije v Zvezo komunistov. V referatih in diskusiji ni bilo zaslediti besed o delovanju agitpropa, omenjal ga ni niti njegov dotedanji vodja Milovan Đilas. Po reorganizaciji partijskega aparata po kongresu je bil agitprop razpuščen, saj je v prejšnjih letih dejansko pomenil podvajanje oblastnega aparata. V preoblikovanem socialističnem sistemu, ko je vodstvo jugoslovanskih komunistov sklenilo, da je treba ločiti oblastne in partijske organe, je tako agitprop izgubil svojo vlogo. Šesti kongres KPJ/ZKJ je tako pomenil tudi slovo t.i. agitpropovske kulturne politike.

Zveza komunistov je s tem pokazala, da se odreka neposrednemu diriganju kulture, kar pa nikakor ni pomenilo, da se odreka vloge vrhovnega razsodnika in poglavitnega idejnega vodje družbe. Da so obstajala različna gledanja na kulturna vprašanja med intelektualci in kulturniški ideologi, smo že spoznali, dodati pa je treba, da so spremembe prinesle tudi pomembne razlike med kulturniške ideologe same. Zelo nazorno so se te npr. pokazale na konferenci Milovana Đilasa s prosvetnimi delavci v Mariboru, 31. oktobra 1953, ki ji je prisostvoval tudi Boris Zihlerl. Đilas je v uvodnem govoru obnovil svoja znana kulturnopolitična stališča tistega časa, zlasti pravico do javnega polemiziranja in zahtevo po uveljavljanju strokovnosti. V nasprotju z njim je Zihlerl marksizem postavljaj nad vse ostale svetovne nazore in ga ni kot Đilas štel za enega od enakovrednih v potrebnem polemiziranju. Đilas je npr. poudaril, da "ni marksistične etike, kakor ni marksistične fizike, kemije" in da "marksistične estetike ni in je nikdar ne bo. (...) Mene izraz 'marksistična estetika' ovira. Ta izraz uvlači neko politično borbo in postavlja na prvo mesto politiko, torej nad umetnost in nad umetniška dela kot neko politično avtoriteto."⁴³ Zihlerl v nasprotju s tem ni izrecno nasprotoval izrazu

⁴¹ Djilas, Rise and Fall, str. 291.

⁴² Več o odmevih na Krležin govor v Stanko Lasić: Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži, knjiga četvrta: Stvaranje kulta 1945-1963. Zagreb 1989, str. 80-87.

⁴³ ARS, CK ZKS III, š. 1; Konferenca tov. Milovana Djilasa s prosvetnimi delavci v Mariboru, 31. oktobra 1953, str. 8-9.

marksistična estetika, dodal je tudi termin napredna estetika, iz njegovih poudarkov pa je bilo jasno razvidno favoriziranje marksistične miselnosti.⁴⁴

Ko je govoril o dekadenci, je Đilas poudaril: "Sem za to, da se o tem diskutira, ne pa da se vsaka taka diskusija prepoveduje. V teh dekadentnih pojavih je dostikrat tudi nekaj pozitivnega. Osnovno je negativno, najdejo pa se tudi pozitivne stvari, recimo način izražanja misli, neka nova uporaba jezika, dajanje drugačnega smisla besedam itd."⁴⁵ Ziherl je o dekadenci menil drugače: "Ne strinjam se osebno s pripombami glede Sartra. To je pisanje na prozorno tezo. On postavi svojo filozofsko tezo, svoje gledanje in zdaj izgledajo vse tiste figure tako kot njegova filozofija in kot on sam." Toda v besedo je posegel Đilas in dodal: "Tudi to je treba tiskati in kdor hoče kritizirati, naj ga pa kritizira." Ziherl je nato bolj obrambno dejal: "Tiskali so tri stvari, pa je zanimanje takoj padlo, ker so videli, da je to mehur, ki se je napihnil."⁴⁶

Čeprav je bilo v Ziherlovih besedah opaziti večja nesoglasja z Đilasom, mu tedaj še ni odločneje nasprotoval, saj je bil Đilas po partijski hierarhiji takrat še nad njim. Že čez nekaj mesecev je bilo drugače in v časopisih je objavi sklica plenuma CK ZKJ, na katerem naj bi obravnavali Đilasov primer, sledil Ziherlov članek, v katerem je zagovarjal svoja ortodoksna marksistična naziranja. Dejstvo, da sta bila skupaj objavljena sklic plenuma in Ziherlov ideološki članek, je Ziherlovim naziranjem vtisnilo pečat uradnega stališča.⁴⁷

Med dvema kulturnopolitičnima linijama, ki sta ju v tem primeru zagovarjala Đilas in Ziherl, si je partija torej leta 1954 izbrala Ziherlovo, kar je bil v kulturni politiki korak nazaj od sprememb iz začetka petdesetih let. Nadaljnji korak nazaj k partijskemu dirigiranju kulture je bila ustanovitev ideoloških komisij pri centralnih komitejih Zveze komunistov v letih 1955-1956, ki so v mnogočem spominjali na nekdanje agitprope, pa čeprav dejansko niso imeli takšne moči kot agitprop nekoč. Toda ideološke komisije so bile kljub vsemu dokaz, da še ni prišel čas za svobodnejše kulturno ustvarjanje po željah umetnikov in znanstvenikov.

Aleš Gabrič

THE CHANGE OF CULTURAL POLICY ORIENTATION AFTER THE INFORM
BUREAU CONFLICT

S u m m a r y

After the year 1945, the newly established, communist government of Yugoslavia imitated the Soviet model of socialism in all areas of social living, thereby also in the field of culture. Since then, the majority of books published were the translations from the Russian language. Soviet films were dominant in cinematographs and many Russian works were being performed in the theatres. Also, Russian was introduced as a compulsory foreign language in the schools of all levels. The imitation of the Soviet cultural model was accompanied by a powerful propaganda in the media which, on the other hand, was very negatively disposed toward the cultural currents from the West.

The imposition of cultural policy, carried over from a culturally less developed country, had a bad effect on Slovenia. Namely, Slovenia had a high degree of literacy, a developed school system and had been traditionally open to the western cultural influences. The change of cultural orientation did not

⁴⁴ Prav tam, str. 13.

⁴⁵ Prav tam, str. 11.

⁴⁶ Prav tam, str. 13-14.

⁴⁷ A. Gabrič: Socialistična kulturna revolucija. Slovenska kulturna politika 1953-1962. Ljubljana 1995, str. 31-34.

come immediately after the outbreak of the Inform Bureau conflict between Yugoslavia and the Soviet Union, but with approximately a one year delay. As Yugoslavia began to open politically to the West, the cultural life also took a new course. American films appeared in cinematographs, the translations from Germanic and Romance languages were beginning to be published and also, Russian was abolished as a compulsory foreign language in the schools. The symbolic turnabout came in 1952, when the Yugoslav Association of Writers formally renounced the socialist realism and, also, the Communist Party abolished the 'Agitprop'. The latter was an extensive censorship apparatus by which the authorities exercised intellectual control over artistic and scientific production.

Until 1950 the changes were mostly the result of political action of the government. Since the beginning of the fifties, other tendencies were also emerging which were opposing the monopoly of the Communist Party in the culture. Among Slovene cultural workers this was showing also in the criticism of the centralism of Belgrade, which was the first of its kind after the World War 2. The contrasts were not beginning to show only between the authorities and the artistic and scientific workers. The views about a new cultural and political orientation were beginning to diverge also within the leading party itself, the League of Communists. Milovan Đilas, who was a former head of the Yugoslav Agitprop, endeavoured for a more equal competition of different world views and for a greater tolerance toward those of different opinion. Yet, the most important Slovene cultural ideologist, Boris Žihelj, was one of the chief creators of a more orthodox, Marxist orientation. The conflict with Đilas at the beginning of 1954 and the triumph of the Žihelj line, were the signs that time was not ripe yet for a freer cultural production in accordance to the wishes of artists and scientists.